

FIGYELŐ

„NAGYON SZÉPEN FÁJJON”

Utassy József: *Isten faggatása, 1992–1994*
Littera Nova, 2000. 80 oldal, 690 Ft

Utassy József: *Szép napkeltő holnap. Verseik, 1995–1997*
Orpheusz, 2000. 88 oldal, 676 Ft

A hang

Van egy hang. Olyasmi, mint a Louis Armstrongé, kicsit rekedtes, ráülepedtek a szesz, a dohány, a keserűség lerakódásai. Ül egy ember a világ végén (tényleg a világ végén, mert Magyarországon, annak is Budapest nevű városában), zümmögve, öregesen dalol, beszél, éneket szavaiba önti, prózájába dallamot lop. Mint Vargás Llosa regényének *Beszélője*, kollektív emlékeztékként fogad be és borít ki magából mindent, ami a törzsre vonatkozik. Mesél, zenél, cifrázza egyre, hogy, amint egy korábbi versében olvashatjuk, „*ha már fáj a sorsa, / nagyon szépen fájjon*”. Felkap, megforgat, átalakít nemzedékek száján érkezett énekeket, látványfoszlányokat, személyes élményeket: „*soraimat olyan / szélesyenesen tördeli majd a ritmus / miként gyerekmarmom / térdemen a mogyorófa-vevszót*” (MILLPENGŐ – PILLANGÓ). Nem szónok, nem is prédikátor: egyszerűen ember, aki jött valahonnan, bőrrebe, érzékeibe ivódott, levetkőzhetetlen emlékekkel. Az alanyiség ebben a kántálásban elmosódik, a közvetlen benyomások közvetettbe, a közvetettek közvetlenbe fordulnak át. Utassy lírai tartománya időtlen világ, a pillanatnyiség frissességével villan elénk minden, amit – meglehet – ő már ezer esztendeje cipel magával. És ad tovább, ha van kinek: „*gyere, te klottgatvány / kicsi taknyosom [...] holnaptól te mesélsz, / bizony, / te mesélsz immár!*” (HOLNAPTÓL TE MESÉLSZ).

Hátország

Háta mögött a múlt, mindenekelőtt a hol idilli, hol groteszk színekkel, anekdotikusan festett gyerekkor, az örök veszteség. Mulatságos-

keserves epizódot dolgoz fel például a PAKK című vers. Az élmény feszítően saját volta evidens, a hazugról jött csomag történetét mégis értelmezhetjük egy magyar irodalmi vándormotívum felülírásaként. Mind az Ottlik-regényben, mind a LÉGY JÓ MINDHALÁLIG lapjain a kifosztott pakk a végső megaláztatásnak, a legbensőbb, lelki tér megszenteltetésének jelképe. A csomag dobozba zártságával, az ott-honi életből vett mintajellegével töményen őrizi az elhagyott (s persze lassanként kinőtt) tojáshéj melegét. Földhözragadtanban nézve a dolgot: egyszerűen élelem, felbecsülhetetlen kincs, a hazai foggal harapható, körömmel szaggatható, fulladásig nyeldekelhető íze, eleven erő, melynek révén belénk testesül az, amitől távolra vetődtünk. Az Utassy megírta pakkot a mostohaapa oroza el, s az esti ablaknál leselkedő fiú látja, hogy „*mint egy hatalmas számárpöcs, / úgy mered ki Vörösné szájából / a kolbász*”. Az obszcén zárókép mondhatni a költészet bosszúja: Vörösné egy örökkévalóságig így marad, vörös doronggal a szájában, mint egy megerőszkolva, megtorlasképpen a megerőszkolt gyerekkorért.

A „*csókkal pecsételt*” pakk pedig az anyától érkezett, aki nemcsak a gyerekkor-univerzum főszereplője, de a felnőttvilág állandóan visszakísértő háttéralakja, mindenhol jelen lévő, sehol sem lelhető, mitikus nagyasszonya. „*A szülőrés szorítása*” (MESE SZÜLETÉSNAPOMRÓL) nem ernyed el soha, minden szorongó, szorongató élmény forrása, s egyben minden menedék jelképe is. A József Attila-i anya-fiú viszony nyilván hatással lehetett Utassy anyaképeire, ám jelentős különbség, hogy nála nem a szülő, hanem a fiú válik „*cédá*”-vá, hűtlenné. E világon nincsenek jó fiúk, elfajzunk mindannyian, szégyent hozunk Anyánk fejére. Pedig ő az, aki a köldökzsínór láthatatlan kötelékével hozzáfűz még egy ősi renchez: „*összeférceled feslett éjszakám*” (A MAGÁNY NAGYASSZONYA). A versből szóló azonban itt sem ideálizál, nem egyengeti simára a valóság fintorait, magasztos és közönséges ugyanolyan evidenciával forr össze, mint költészete más helye-

in: „*Fakulsz a földdel, mérgülsz az éggel, / alkohol tüzén lassúdan égsz el*” (SZÍNEDELŐTT). S a szesz alkonylobogása a rokon elődként korábban megidézett Rembórtúr „illuminációit” vagy Apollinaire szeszeit csakúgy felidézheti, mint egy vidéki kocsmapulot vagy egy pohártaipkarikákkal foltos, viaszosvászon konyhai terítőt.

Az eggyel közeli múltban pedig ott a veterán küzdelem, a harci moraj megcsendesedett emléke s még inkább a kiábrándulás. A diktatúra és diktátuma elleni, körömszakadtig folyó harc, a börtönévek kényszerű aszkézise után a szabadult rabok csalódása, megcsalátása következett, meg persze a szemkáprázatóan színes, ingerlő, riszáló és ugyanakkor agresszív szabad világ. „*Magamra maradok végleg. / Szabad vagyok. Nagyon félek*” (EZÉRT VOLT HÁT). Vagyis: „*Szabadság, szerelem*” helyett „*szabadság, félelem*”. A megvívott, kiizzadott, tűzből, tűzzel kikapart szabadság ábrázata medúzaarc. Aki hadakozott érte, most fogva van. A rendszer-váltás illúzióvesztésének torokszorító érzése (amihez a fiatalságvesztés, szerelemvesztés, fiúvesztés motívumai fonódnak Utassynál) kevés helyütt fogalmazódott meg olyan tömör öntörvényűséggel, mint a MÉZMADÁR mindössze négy sorában:

„*Csalogattál, mézmadaram,
hajlottam dalodra.
Most itt állok a dzsungelben,
sziszeg rám a kobra.*”

Ősebb a játék

Azon az emberen, aki a fenti dzsungelben álldogál, nagyon is nyomot hagyott az idő, mára „*koporsósza van / tömjénillata*” (FIAM ÉL), panaszkodik, káromkodik, sóvárog és dühöng, várva, hogy „*rácsukják a tepsit*” (MAJD ÖSSZEOMLOK). Talál még időleges menedéket a múlt ellen, ha más nem, hát az „*Ördögfig*”-nak elkeresztelt *Csehót*, ahol szesz láng és versláng hevíti a barátokat. Nyüszítve, elemi vággyal sir a kézilibda- vagy narancsmellű nő, az évada múlt szerelem után („*Ó, szoknyahullató, / hatalmas szerelem, / meghalok nélküled!*” – SZÁMŪZVE A SZERELEMBŐL), de még megvan szertelen-esztelen lendülete, mellyel tengerritmusú hancúrozásról, asszonyokról s mindenekelőtt élete asszonyáról szólhat: „*Neked kaszálnom kellene a rózsát!*” (ERZSIKÉM!).

„*Mert ősebb ám a játék, mint a munka*” (FORTÉLY) – árvizek múltán, apályok ínségében megmaradt a legrégebb instrumentum, a versnek, dallamnak nevezett szerkentyű, ketyere, amellyel kijátszhatók mindennemű ártó hatalmak, a rabság egyfejű, hatalmas és a szabadság százhuszonhét fejű, alattomos sárkánya egyaránt. Az Utassy-vers nemcsak a keserűség, de (éltető ellentmondás) mindig a spontán öröm, az önfeledtség helye is. Ez a dévaj játékosság nem ismer tabut, fenekestül forgatja fel a világot, kajánul elegyít szentet és profánt. A Nagy László-i, Juhász Ferenc-i nyelvtáformáló kísérletek megcsendesedett visszhangjaival találkozunk itt-ott, legszembetűnőbben talán a szófajváltó képzők alkalmazásában: „*pulizza szellő pásztorul*”, „*remekítget*”, „*hamuhodik*”, „*bölnykedik*”, „*istenget*”. Vásott könnyedséggel röpdösnek az elemi erejű képek: „*Nézd a kétfejű / és nyolclábú kutyát, hé! / Megjött a tavasz*” (MOSOLYOD IRÁNT), „*ejtőernyőzőn köröd / a szoknyád*” (HARAG MÚLTÁN), „*verebekkel / tollaslabdázna / a fák*” (A KAKUKKFŰ ILLATA). Groteszk rímekben, anagrammajátékokban sincs hiány: „*mért nyögsz ezüst húr / kérdezd utassy apót / utazik a pók*” (ŐSZ VAN SZERELMEM), „*állhatatos / hű géplakatos*” (ELKÖSZÖNŐ SOROK M. G.-TÓL). Az alábbi egy-, illetve kétsoros két aforizma is a látszólagos nyelvi önkény rejtette mélységekről vall: „*Rög esz meg*” (RÖGESZME), „*temérdek / önérdék*” (VILÁG). Hogy ez a legkevésbé sem tét nélküli játék mennyire parttalan, arra legjobb példa az égitestek biliárdgolyóival vívandó kozmikus játszma: „*Játszunk egy partit, Istenem!*” (NEHÉZ NAP).

Szent pogánykodás

A kozmosz amúgy is közel van Utassy világában, közel, mint a biliárdposztó, közelebb, mint az alacsony mennyezet. Az eposzi hőség növekvő költőfigura időnként fel-felnyúl egy csillagért, megkondítja a Holdat, vagy épp megtépázza a Nap üstökét. A tragikus létélmeny, mely szerint „*zuhan, / minden zuhan, / zuhan a drága kozmosz a semmiben*” (AUGUSZTUSI ÉNEK), nem hagyja nyugodni ezt az új vágánst, mai igricet. Egyenesen a Legfelsőbb Tanácshoz fellebbez, a diktátornak látott, saját fiának nem (s a költő fiának sem!) kegyelmező Istenhez fordul.

Nem is valami nagy reverenciával, hajbókoló alázattal, hanem éppenséggel felszegett fej-

jel, keményen megvetve lábát. Utassy Istene éppoly emberszabású, emberindulatú, mint a PARASZTBIBLIÁ-É. Vagyis faggatható, szidható, „lilára” püfölhető valóságos személy. „Az Úr haragja elől futok, / mert kioktat, belepofáz” (TÁVOZOM AZ ÉDENKERTBŐL). És nemcsak a pofázást, de minden mást is pontosan úgy csinál, mint mi mindannyian, ember ő, éppúgy, akár a földi zsarnokok. Esendő, de korántsem ártatlan, a világ minden disznóságát személyesen ő műveli: katonákat fegyverez fel, betegetek öldös.

Mi több, az Isten időnként retteg is teremtményeitől, legalábbis van oka félni azok legnagyobbjúbikától, a költőtől, aki ha jól neki-durálja magát, túltesz a Teremtőn magán is: „Istenke is csak habog / egy-egy versük úrfelmutatásán” (CSEHŐ). A tetejébe még fenyegetőzik is, fenyegetőzik kegyetlenül kifelé a versből, és úgy köpködi sértéseit, ahogy a cseresznyemagokat szokás a nyitott ablakon át. Vádolja, pocskondiázza a Fennvalót, mint egy ivócimborát, (ki)tagadással fenyegeti, mint egy rossz fiút. Van is respektusa az Úr színe előtt. Isten türelmetlenül, alig várja, hogy „a vers tábornokává” nevezhesse ki a halott költőbarátot, Rózsa Endrét, magának Utassy-nak pedig „előre köszön” (IMMÁR).

A kozmikus játszma azonban mindig két-esélyes, ebben a gyürkőzésben hol az egyik, hol a másik fél kényszerül két vállra, s nincs végeredmény, nincs megállás. Íme a sokatmondó NYILATKOZAT:

„Tagadom Istent.
És minden vallást a földön.
Mert szellemem számára börtön.
Ám arcod,
ijedt angyali arcod
keresztje előtt

a mennyboltot magamra öltöm.”

Minden közvetlenség ellenére az emberi és az isteni szféra között jól érzékelhetően ott tántorg korunk hatalmas szakadéka – szinte érezzük a könyvből kicsapó, már-már ziháló dühöt, kétségbeesést, amiért a Magasságbeli épp nincs a közelben, hogy emberünk „istenesen” eltárgyalhassa vagy tán megölelgethesse. Egy sóhaj, egy kurjantás, egy keserves káromkodás viszont szemvillanás alatt átröppenhet ezen az árkon. „Kereszteld meg pogány vízzel / Nagy, le-

nyugvó, piros szívem” – fohászodik az ŐSZÖK ŐSZÉ-ben a gigászi én, aki méltó küzdőpartnere Istennek. Eleven ellentmondásoktól lüktet ez a pogánykodó-kereszténykedő, nekidühödő-megjuiházó hit. Utassy olyan erővel tagad, hogy a megtagadottnak léteznie muszáj, s olyan büntudattal könyörög hozzá, mint aki attól retteg: a semminek beszél.

Egyszerű ez?

Világlíra az Utassyé, amennyiben világ és líra elválaszthatatlanul keverednek benne. Versel a világ, világol a vers, de mindig az élményé az elsőbbség. „A jambust én egy sánta / nyugdíjas parkórtól tanultam” – és trocheust totyognak a libák, szonetté ír bennünket Isten, hexameterben mérhető a távolság (MILLPENGŐ – PILLANGÓ). Korántsem esik azonban saját alkotása csapdájába, pontosabban éppúgy beleesik, mint minden valódi költő, s tudja is magáról, hogy ott van, nem színlel naivitást: „Költőnek lenni: gályarabság, / Robot egy képzelt tengeren” (KÖLTŐNEK LENNI). Tudomása van a költészet kannibáli hajlamairól is, arról, hogy fel-emészti, művé, ha élő, vérző eleven művé is, de „csak” művé transzformálja a személyiséget. Ezért a tollat így szólítja meg: „te iszonyú uszonyú hal, / cápák cápája, gyilkosom” (TINTAHAL). Igen, gyilkos a vers, kiirtja, kiírja a költő alól az életet, elfogyasztja és elemészti, egy Utassyhoz hasonlóan szenvedélyes alkat esetében nagy lángon.

S ugyanígy szembesülhetünk az elnémulás, a megfoghatatlan, a megszólaltathatatlan paradoxonával, hiszen a jó költészet A CSEND HINTÁJA is, melyben „a senki ül, / de nem beszél, csak senkiül”. Vagy éppen megsejthetjük a vers-tárgy-költő-szöveg-befogadó négyzet játékának összetettségét. Nem véletlen, hogy a másodiknak tételezett kötet záróverse, vagyis éppen a teljes ötéves korszakot összegző darab (ráadásul nem is „tipikus” Utassy-mű) hangzik így:

„Te az időnek dolgozol,
én az időtlenségnek.
Te asztalomra bort hozol,
s én dalba írlak téged:
te az időnek dolgozol,
én az időtlenségnek.”

A költemény címe EGYSZERŰ EZ!, s a formai egyszerűség, mi több, szemmel látható takar-

kosság ellenére nem árt élnünk a gyanúperrel. A leírt helyzet csakugyan egyszerű – lenne, ha fény derülhetne ama bizonyos „te” kilétére. Ám a vers nyitott, mélyebbre nyílik, mint azt a felszínes olvasat sugallná, nevezetesen, hogy, akárcsak Ronsard tette, „a költő megörökíti, dalba foglalja kedvesét”. (Igaz, ha csupán azt tekintjük, hogy Utassy ezt a meglehetősen szakállas témát szinte teljesen eszközők nélkül megújította, már az is rendkívüli teljesítmény.) Praktikusan gyanakodhatunk a sokszor fel-emlegetett feleségre vagy édesanyjára, de nem zárhatunk ki egyetlen más feloldást sem. Ez a „te” lehetünk mi, olvasók, együttvéve vagy külön-külön, de lehet akár egy másik én, akit a képzelet, a tükör, az ablaküveg vagy akár a borospalack felülete vetít. S lehet szó éppenséggel Istenről, akitől az efféle boros trükkök Jézus óta korántsem állnak távol, ugyanígy az inspirációról, egyfajta névtelen, modern Múzsáról, de akár bármiféle verstárgyról, az ábrázolandó világról, annak valamely mozzanatról is.

Igen ártatlannak tűnik a játék, s éppen ezért nem az. Hiba lenne pusztán az irodalmi halhatatlanság illúzióját vélnünk gondolati alapnak. Hiszen az „idő” nem csak mint „időleges” s az „időtlen” sem pusztán az „örökbecsű” jelentésben érthető. Elgondolkodtató szellemi közlekedésről értesülünk itt: a fosztóképző másik időbe, az időntúliségbe, időnkívüliségbe lépteti át a megszólítottat, s bennünket (akik talán e megszólítottal azonosak is vagyunk) újabb találgatásokra készítet. Az anyagi (bor) és az anyagtalan (dal) tartományai első látásra jól elkülönülnek egymástól, ám az a bizonyos, eredendően az anyaginak „dolgozó” egyes szám második személy képes átlépni a kettő közötti határvonalat. Az „én”, aki őt átlépteti, eredetileg az „időtlen” révsze, mindenestül isteni lényegű, felkent személy. Ám ugyanakkor életerős, földhöztapadt is – szerencsés kettősség birtokosa. Akinek ideleenn asztala van, rajta bora, melyet elfogyaszt majd, odafenn pedig verse és más minőségű léte, kozmikus harcai, nos, az az ember mindkét világot teljes jogú lakója.

Lackfi János

AKI VERI VAGY AKIBE VERIK?

Eörsi István: *Szögek. Összegyűjtött versek, 1952–2000*
Palatinus–Noran, 2000. 427 oldal, 2960 Ft

Ha jól számolom, Eörsi Istvánnak a SZÖGEK a huszonhetedik (önálló) kötete. Nem számítom ide fordításait, melyek közül Lukács két monumentális műve, A TÁRSADALMI LÉT ONTOLÓGIÁJÁRÓL ÉS AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTÓSÁGA, valamint az öt Shakespeare-dráma mellől a KI KICSODA szócikkében kimaradt az 1990-es Ginsberg-kötet, a MÁJUS KIRÁLYA (ami azért elképesztő, mert közismert Eörsi szimpátiája és nagyra-becsülése a beat pápája iránt, és a szócikket ő maga állította össze); ezzel szemben ide számítom a MEGÉLT GONDOLKODÁS címen megjelent, Lukáccsal készült életútinterjút, akármilyen arányban épüljön is valódi és fiktív elemekből, mert irodalmi műként Eörsi alkotása; továbbá az 1956-os ŰTI AZ ÖRDÖGÖT ÉS AZ 1971-es KÜLÖNREMÉNY-T, melyeket az irodalmi lexikon szócikke szerint „*elkoboztak*”, akármint jelentsen is ez. Azért számoltam meg a köteteket, mert meglepett műfaji összetételük, nevezetesen az, hogy a huszonhétből tizenegy kötet egészében, kettő pedig részben verseket tartalmazott. Az ÚMIL szócikkének írója nem lepődött meg: „*költő, író, műfordító*”-nak titulálja Eörsit, aki azonban a KI KICSODA-ban azt mondja magáról: „*író, dramaturg*”. Ezzel szemben az irodalmi közbeszédben mint jeles esszéistát és publicistát, az IDÓM GOMBROWICZCSAL szerzőjét szokás emlegetni; drámáiról többnyire sehogy sem, verseiről mellékesen esik szó. A szerző és recepciója tehát felerészben egyetérteni látszik az életmű súlypontjainak kijelölésében, legalábbis annyiban, hogy miket *nem* tekint művei közül a legfontosabbaknak. Az embernek mégis az az érzése, hogy Eörsi elsősorban költőnek látja vagy legalábbis annak szeretné látni magát. Mint erős és határozott kritikai érzéssel megvert ember látja, hogy ezek a versek általában nem nagyon jók, mégis, talán Karinthy *fiatalembere* módjára, kevesebbre becsüli bármennyire is elismerést kiváltott értekezéseit és alkalmi szövegeit, és költői életműve kiteljesedésében látja a még fel nem fedezett Északi-sarkot.